

УДК 342.1

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1\(36\)-3](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1(36)-3)

ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПРОЄКТ Й. ВЕРЕЩИНСЬКОГО: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Донченко Олена Іванівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9809-6139>

Метою статті є аналіз особливостей державотворчого проєкту Й. Верещинського, зокрема ідеї створення Задніпровського князівства, відображених у відповідних трактатах, листах, творах тощо.

Доведено, що в багатому на активні суспільно-політичні події XVI ст. та перебуваючи в складних геополітичних умовах, на українських теренах формується власна українська політична думка і зароджується національна політико-правова ідеологія, зокрема і під впливом Відродження та Реформації, а також що саме Й. Верещинський першим подав ідею Козацької держави, обґрунтував її автономію з чітко визначеними територіями і системою суспільно-політичних цінностей, яка ще довго буде в основі суспільно-політичного мислення українців.

Виявлено, що Й. Верещинський запропонував проєкт реорганізації Війська Запорозького на засадах найманого територіального війська, порівнюючи українських козаків з європейськими хрестоносцями та називаючи їх шляхетними лицарями, з метою оборони південних рубежів Речі Посполитої від татар і турків. Об'єднавчим чинником мала стати ідея християнської єдності з метою зупинення турецько-татарської навали.

Підкреслено, що Й. Верещинський намагався поєднати інтереси козацтва і корони, пропонуючи забезпечити козацтву незалежне місце в суспільній структурі, тобто своєрідний варіант державної розбудови країни.

Підкреслено, що творчість Й. Верещинського, його ідеї та праці кардинально відрізнялися від ідей сучасників, вони мали революційний характер у тогочасних політичних реаліях.

Зауважено, що серед дослідників творчості Й. Верещинського немає одностайності думок щодо оцінки його державотворчих ідей, зокрема деякі автори вважають його прихильником польської експансії, а ідеї утопічними, деякі звинувачують у недостатності безпосереднього зв'язку з національною ідеєю.

Обґрунтовано необхідність подальшого дослідження історичних передумов та особливостей політико-правових ідей державності періоду становлення Козацької держави, зокрема ідеї автономії козацької території С. Наливайка, політичної концепції С. Пекаліда, державницької концепції М. Пашковського, а також виявлення у цих державницьких концепціях динаміки та особливостей щодо характеру політико-правових ідей даного періоду.

Ключові слова: політико-правові ідеї, державотворчий проєкт, Козацька держава.

Donchenko Olena. The state-forming project of J. Vereshchynsky: historical and legal analysis

The purpose of the article is to analyze the features of the state-building project of J. Vereshchynskyi, in particular the idea of creating the Transdnipr Principality, reflected in the relevant treatises, letters, works, etc. It is proved that Ukrainian political opinion and a national political and legal ideology were formed on Ukrainian territory in the sixteenth century, which was rich in active social and political events and was in difficult geopolitical conditions, in particular under the influence of the Renaissance and Reformation. Moreover, the author states that J. Vereshchynskyi who first presented the idea of the Cossack state, substantiated its autonomy with clearly defined territories and a system of socio-political values, which used to be the basis of the socio-political thinking of Ukrainians for a long time.

The author discovered that J. Vereshchynsky proposed a project to reorganize the Zaporizhzhya Army on the basis of a mercenary territorial army, comparing Ukrainian Cossacks with European crusaders and calling them noble knights for the purpose of defending the southern borders of the Polish-Lithuanian Commonwealth from Tatars and Turks. The unifying factor was supposed to be the idea of Christian unity in order to stop the Turkish-Tatar invasion.

It is emphasized that J. Vereshchynskyi tried to combine the interests of the Cossacks and the crown, offering to ensure the Cossacks an independent place in the social structure, that is, a kind of variant of the country's state development. The author highlights that the work of J. Vereshchynskyi as well as his ideas were dramatically different from the ideas of his contemporaries, they had a revolutionary character in the political realities of the time. It has been noted that there is no unanimity of opinion among researchers of J. Vereshchynskyi's work regarding the assessment of his state-building ideas. For instance, some authors consider him a supporter of Polish expansion, and his ideas utopian, some accuse him of insufficient direct connection with the national idea.

The author justifies the need for further research into the historical prerequisites and peculiarities of the political and legal ideas of statehood during the period of the formation of the Cossack state, in particular the idea of the autonomy of the Cossack territory of S. Nalivayka, the political concept of S. Pekalid, the concept of statesmanship by M. Pashkovsky, as well as the identification of dynamics and features in these concepts of statesmanship in relation to nature of political and legal ideas of this period.

Key words: political and legal ideas, state-building project, Cossack state.

Вступ. У сучасних умовах формування вітчизняної національної ідеї, збереження національної пам'яті, а також підвищення рівня суспільної національної правосвідомості актуальним є звернення до політичних і правових вчень минулого. Відомо, що XVI ст. характеризується бурхливими політичними подіями, зокрема укладанням Люблінської та Берестейської уній, активізацією торгово-економічних відносин, піднесенням культурних процесів тощо. Проте цей багатий на активні суспільно-політичні події період ознаменувався також і зародженням на українських теренах національної політико-правової ідеології, зокрема і під впливом Відродження та Реформації як найзнаменніших подій пізнього західноєвропейського середньовіччя.

У попередніх дослідженнях політико-правової думки доби Гетьманату зазначалося, що ідеї державності проявлялися через національну ідею та соборність, тобто територіальну єдність людей. Так, «Б. Хмельницький підняв питання відмежування козацької території в окрему одиницю – автономію, а за часів правління І. Виговського відбувається еволюція ідей соборності через створення Руського князівства» [1, с. 32].

Ідеться про Гадяцький договір 1658 р., яким задекларовано створення Великого князівства Руського у межах Речі Посполитої та згідно з яким «Україна у формі Великого Князівства Руського входила до складу Речі Посполитої як рівноправний суб'єкт конфедерації» [2, с. 33], коли Козацька держава набувала форми аристократичної республіки з домінуючим політичним значенням.

Цей політико-правовий документ підняв ідею національної держави на якісно новий рівень свого розвитку, мала створитися держава європейського зразка під протекторатом польського короля з усіма ознаками суверенної держави, це мав стати союз вільного з вільним, рівного з рівним. Ідея князівства стала вирішальним кроком у процесі становлення державницьких концепцій України, становила основу для творення незалежної державності. Деякі автори вважають, що якби ця угода була підписана на 20 років раніше, то не було би повстання Б. Хмельницького [2, с. 34], але державної рівноправності і незалежності Польща не визнала, польський Сейм ратифікував договір в обмеженому вигляді, і Україна отримала тільки автономію.

Проте ця ідея була не новою, її піднімали і раніше, зокрема відомий український філософ, політичний мислитель, доктор теології XVI ст. Й. Верещинський писав про це за сто років до цього [1, с. 32].

Уважається, що саме він запровадив у листуванні з духовенством і монархами різних країн у тогочасній діловій міждержавній документації назву «український народ» і звернув увагу всієї Європи на Україну, саме він запропонував проєкт реорганізації Війська Запорозького на засадах найманого територіального війська, порівнюючи українських козаків з європейськими хрестоносцями та називаючи їх шляхетними лицарями.

Серед найвідоміших творів можна назвати «Оголошення про фундування лицарської школи для синів коронних в Україні, подібно до уставу мальтійських хрестоносців» (1594 р.), «Droga Rewna» (1585 р.) «Війську Запорозькому пресвітлий виказ» (1596 р.), у яких проголошено проєкт утворення в Україні князівства з його адміністративно-територіальним поділом за принципом козацьких полків [1, с. 32]. У даному дослідженні увагу приділено саме державотворчому проєкту Й. Верещинського, зокрема ідеї створення Задніпровського князівства.

Матеріали та методи. Науково-теоретичним підґрунтям дослідження змісту державотворчого проєкту Й. Верещинського стали наші попередні теоретичні розвідки політико-правових ідей в Україні у XVI–XVII ст., у період національно-визвольної війни XVII ст., зокрема зміст державницької концепції Б. Хмельницького, дослідження політико-правових ідей на українських теренах періоду Руїни, а також історико-правові праці деяких вітчизняних учених.

Особливо цінними є наукові розвідки політичних ідей періоду становлення Козацької держави І. Куташева, а також дослідження ідей Задніпровської козацької держави Й. Верещинського в рамках аналізу процесу становлення, розвитку та занепаду ідеї козацької державності як національної державної ідеї, викладених у працях І. Терлюка та І. Флиса.

Цікавими є дослідження Д. Вирського щодо проєкту реєстрового козацького полку Й. Верещинського, наукові розвідки І. Ярмошника щодо аналізу ідей та державницьких проєктів Й. Верещинського в польській та українській історіографії XIX–XX ст. Також проаналізовано праці таких учених, як П. Сас, Л. Куренний, Я. Сонько, Ю. Мицик.

Методологічною основою дослідження стало поєднання загальнонаукових і спеціально-юридичних методів і прийомів наукового пізнання, зокрема застосування історичного методу у взаємозв'язку з методом аналізу дало змогу охарактеризувати трактати, листи та твори Й. Верещинського, а застосування системно-структурного методу у взаємозв'язку з методом аналізу – визначити основні характерні риси політичної думки зазначеного періоду, зміст державотворчого проєкту Й. Верещинського. За допомогою системного підходу державотворчий проєкт Й. Верещинського в зазначений період досліджено крізь призму ідеї створення Козацької держави, її політичної автономії з чітко визначеними територіями і системою суспільно-політичних цінностей. Порівняльно-правовий метод у взаємодії з історичним аналізом застосовано під час аналізу наукової літератури вітчизняних авторів щодо зазначеної теми, а метод комплексного аналізу та узагальнення дав змогу сформулювати висновки проведеного дослідження.

Метою дослідження є проведення історико-правового аналізу особливостей державотворчого проєкту Й. Верещинського, зокрема ідеї створення Задніпровського князівства, відображених у відповідних трактатах, листах, творах тощо, а також порівняння ідей Й. Верещинського з державницькими концепціями і політико-правовими ідеями мислителів-сучасників та оцінка його творчості серед вітчизняних науковців.

Результати. В енциклопедичній літературі зазначено, що церковний та політичний діяч Й. Верещинський (бл. 1530–1598) походив зі старовинного окатоличеного українського шляхетського роду, є автором низки політичних проєктів, що присвячувалися обороні України, а також усієї Європи від турецько-татарських нападів. У листах до європейських лідерів він «обстоював план хрестового походу європейських християнських володарів проти «поганців» [3, с. 60]. В інших довідкових джерелах додається, що Й. Верещинський – український політичний мислитель і поет, київський католицький єпископ, у світогляді якого «ідеї ренесансного гуманізму співіснують із бароковим розмахом та неординарністю рішень» [4, с. 76], що виявилось у створенні проєкту лицарської школи на Задніпров'ї та в ідеї козацької держави у формі князівства зі столицею у Києві.

Також у довідковій літературі зустрічається, що Й. Верещинський – суспільно-політичний діяч XVI ст., римо-католицький проповідник, публіцист, письменник, мислитель-гуманіст, доктор теології, Київський єпископ РКЦ із 1592 по 1598 р. та автор ідеї перетворення Війська Запорозького на лицарський орден із метою оборони південних рубежів Речі Посполитої від татар і турків. Вітчизняний дослідник політичної думки доби становлення козацької держави І. Куташев зазначає, що так званий проєкт козацьких реформ Й. Верещинського є більш зрілим кроком у формуванні політичної думки доби становлення Козацької держави, а сам Й. Верещинський є автором низки політичних, полемічних, моралізаторських і поетичних творів [5, с. 423–424].

Отже, Й. Верещинський жив і працював в яскравому XVI ст., у бурхливі часи європейської Реформації, великої пошани до освіти та мистецтв, розквіту книгодрукування, запеклих диспутів і публіцистики, становлення Речі Посполитої, формування українського козацтва, розколу українського православ'я, утворення Унійної церкви [6, с. 24–25], і подібно до більшості освічених сучасників він підтримував науки, мистецтва, займався публіцистичною діяльністю щодо державно-політичних проблем свого часу. Проте його творчість, його ідеї і праці кардинально відрізнялися від ідей сучасників.

У попередніх дослідженнях політико-правових вчень XVI–XVII ст. зауважено, що в «орбіті культурного, релігійного і політичного впливу західноєвропейських подій, пов'язаних із Відродженням і Реформацією, в українському суспільстві у XVI–XVII ст. формується власна політико-правова думка» [7, с. 22], а після укладання Берестейської унії становлення українського етносу залежало від зміцнення авторитету та сили православної церкви, питання релігійної єдності для українців було політичною проблемою. Також зауважено на творчості деяких видатних постатей вітчизняної культури, які піднімали питання співвідношення Церкви та держави, походження влади тощо.

Так, С. Оріховський (1515–1567) – український релігійний діяч, видатний мислитель, український і польський публіцист, письменник, політолог – один із перших представників філософської думки став заперечувати божественне походження влади і надавав перевагу договірній теорії походження держави. І. Вишенський (1550–1620) – український релігійний і літературний діяч, письменник-полеміст консервативного, ультраортодоксального напрямку – наполягав, що складовою частиною політичного і національного відродження є самовдосконалення та моральне очищення людини через Біблію, виховання народу та відродження освіти, науки, української мови. Нарешті, В. Суразький (1550–1608) у полемічній, передусім антикатолицькій, літературі водночас піднімав чимало політичних, культурних, богословських та національних питань. Тобто можемо стверджувати, що на той час «специфіка формування політико-правових ідей в Україні виявляється в тому, що загальнодержавні, суспільні і політичні проблеми були напряму пов'язані з Церквою; від церковної політики залежав варіант суспільно-політичного розвитку українського суспільства» [7, с. 22].

Як зазначено вітчизняним ученим Л.Ю. Куренним у науковому дослідженні «Загальноєвропейський зміст реформаційних рухів в Україні в XVI–XVII століттях», вплив реформаційних рухів на суспільну думку особливо сильно позначився після Люблінської унії, однак їхній зміст не набув поширення серед усіх верств населення, а вже після Берестейської унії активізувалися православна шляхта, міщанство, козацтво і духовенство, для яких під загрозою католицького наступу православна віра стала ознакою національної ідентичності [8, с. 99].

Дійсно, богословська державно-правова думка у творчості вказаних видатних постатей вітчизняної культури, з одного боку, доносила до українського суспільства «ідеї політичної свободи, природних прав людини і нації, активно протистояла католицькій експансії в Україні, а з іншого – сприяла становленню політико-правової думки й визначала вектор політичного розвитку майбутньої держави» [9, с. 17].

Отже, наприкінці XVI ст. спостерігається розвиток різних концепцій української державності, які стали логічним продовженням державницьких підходів мислителів доби Відродження та учасників релігійно-богословської дискусії.

Повертаючись до творчості Й. Верещинського, слід підкреслити революційний характер його ідей у тогочасних політичних реаліях. Він пропонує якісно нові за змістом державотворчі проекти і проголошує ідею створення Задніпровського князівства.

Залишаючись релігійним діячем і теологом, він починає займатися публіцистичною діяльністю, присвяченою державно-політичним питанням. Вивчивши і оцінивши ситуацію, яка склалася навколо козаків, політику щодо них із боку корони, постійну загрозу Речі Посполитої з боку кримських татар та військ турецького султана, Й. Верещинський вирішив, що зберегти громадянський спокій країни можливо тільки за допомогою козаків та в інтересах козацтва. При цьому об'єднавчим чинником мала стати ідея християнської єдності з метою зупинення турецько-татарської навали, тобто весь християнський світ незалежно від конфесій мав протистояти наступу мусульманства, а чільне місце відводилося козацтву. У таких працях, як «Будильник, або Про початок священної війни проти турків та татар як головних ворогів всіх християнських народів» та «Ранішня зоря для цісаря всіх християн, для короля Польщі, також для світлішого великого князя Московського, про початок загальними силами війни проти турків і татар», автором запропоновано ідею організації всехристиянського хрестового походу. Він написав листи-запрошення до хрестового походу багатьом європейським монархам, у яких подано детальні розрахунки щодо тактики, стратегії, озброєння тощо [6, с. 28].

У науковому дослідженні вітчизняного науковця Д. Вирського проаналізовано лист Й. Верещинського до польного гетьмана С. Жолкевського – це маловідома пам'ятка з історії українського козацтва, у якій він напередодні татарського походу обстоює ефективність застосування на постійній основі козаків для охорони кордону від татар. У листі викладено проект реєстрового козацького полку, міркування про тактику бойових дій українського козацтва, специфіку утримання загонів козаків, питання їх матеріального забезпечення тощо. Автором підсумовано, що «план Й. Верещинського з утворення реєстрового козацького полку 1594 р. хоч і писаний на швидку руку, демонструє добру обізнаність автора з предметом, вповні підтверджуючи його «експертну» славу у цьому питанні» [10, с. 116], а також «примітне раннє в річпосполитських наративних практиках уживання Верещинським терміна «народ козацький» [10, с. 116].

У праці «Вірний шлях до більш швидкого й легкого заселення пустощів у руських областях Польського королівства, рівно ж до більш розумного захисту всієї української сторони від ворогів св. Хреста» Й. Верещинський звертає увагу на загрозу занепаду Речі Посполитої у разі пасивної і недалекоглядної політики корони щодо Наддніпрянської України. Він докладно розповідає про переваги багатства цього краю, про загрозу турецько-татарських нападів та необхідність його негайного господарського освоєння. Й. Верещинський пропонує взяти на королівську службу запорозьких козаків, висуває план налагодження господарства, введення системи податків на утримання війська, а також обґрунтовує доцільність заснування католицького колегіуму в Києві. До того ж він підкреслює, що на чолі Війська Запорізького має стояти авторитетний гетьман, який керує на постійній основі кішем в укріплених районах. Отже, Й. Верещинський намагався поєднати інтереси козацтва і корони, пропонуючи забезпечити козацтву незалежне місце в суспільній структурі, тобто своєрідний варіант державної розбудови країни [6, с. 30].

У наступній праці «Спосіб осади нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства від всякої загрози без затрат для його королівської милості і коштів коронних» звернено увагу на актуальність перетворення України на державне утворення і значення у цьому процесі посиленого укріплення саме Києва як столиці колишнього князівства Руського [6, с. 31]. Й. Верещинський пояснює переваги розташування Києва для захисту Речі Посполитої, просить корону «забезпечити Київ виключним правом і вольностями, Магдебурським правом», «щоб кожне місто мало свої окремі упривілейовані герби», щоб «оборона надійніша в кожній коронній потребі бути могла, а столиця колись князівства Київського з величезними валами вже б на вічні часи ними охоронилася, і до того за ними, певна річ, як Бог на небі, не тільки вся земля Руська, але і вся Корона Польська, як за найліпшим муром, у безпеці від Москви завжди була» [11]. Погоджуємося з І. Куташевим, що цим твором Й. Верещинський демонструє свою високу національну свідомість, щирий патріотизм і турботу за долю України, висловлює сподівання, що Польща зможе надати Україні належну допомогу, тут «автор бачить Україну з центром у Києві як окрему націю, окремих народ, котрий перебуває на правах автономності від Польського королівства» [5, с. 424].

У трактаті «Громадський обов'язок заснувати лицарську школу в Україні для чоловічої молоді з земель Польської корони, а також заснувати Орден хрестоносців за мальтійським статутом на Задніпров'ї, в сусідстві з бусурманами і Москвою, для більш придатної оборони королівства Польського від всякої небезпеки» Й. Верещинський піднімає питання щодо заснування в Києві лицарсько-козацьких шкіл, обґрунтовує план утворення **автономного** Задніпровського князівства, але на відміну від попередніх проектів козацтво

піднесено до рівня шляхти, а козацьке військо розглядається вже не як об'єкт політики корони польської, а як суб'єкт політичного процесу [6, с. 31]. Найбільш відомою назвою цього трактату є «Війську запорозькому пресвітлий виказ, як і з боку виховання, так теж вічного забезпечення на Задніпров'ї» [12]. Отже, таке князівство мав очолювати князь, влада якого мала бути спадковою, що, з одного боку, відповідало вимогам тогочасних монархічних форм правління, а з іншого – унеможливлювало втручання Речі Посполитої в питання призначення або затвердження володаря. Детально подано владні повноваження князя, порядок взаємин між ним і місцевою шляхтою, обов'язки всього населення козацької держави виконувати повинності, сплачувати податки. Проте Й. Верещинський був мислителем своєї епохи, коли панували відносини сузеренітету-васалітету, і тому не міг пропонувати відверто сміливі рішення. Так, паралельно він зазначав, що влада князя має бути обмеженою, позаяк князь – це васал короля, а отже, зобов'язаний зібрати Військо Запорозьке для несення військової служби на користь корони.

Стосовно Війська Запорозького Й. Верещинський пропонує зберегти за ним інститут гетьманства, самоврядування, традиційні військові звичаї, козацьке звичаєве право, судочинство та взагалі розташування на Лівобережжі [6, с. 32].

Цікавими є пропозиції щодо земельної власності, яка мала стати основою економічного устрою Задніпровської держави і «закріплювалася за Військом Запорозьким через певний політико-адміністративний механізм – військово-територіальні полки» [6, с. 32]. Так, Військо поділялося на тринадцять полків, яким надавалося тринадцять територіальних округ, з яких мали забезпечуватися матеріальні потреби кожного полку і загалом Війська Запорозького. Основна частка натуральних і грошових надходжень призначалася адміністративним і військовим зверхникам Задніпровського князівства, тобто князю, гетьману, полковникам.

Запропонований Й. Верещинським порядок уведення у володіння також відповідав тогочасним вимогам інституту феодального держання. Так, передбачалося, що князь отримував територіальну округу довічно як пожиттєвий володар, «для власного утримання і на полкові потреби йому надавався Переяслав зі всіма хуторами» [6, с. 33]. За такою ж правовою формулою «округи з містом та усіма хуторами» отримували відповідно гетьман і полковники.

Право присвоєння ренти ґрунтувалося на таких формах земельної власності: князівський домен і земельний фонд як спільний військовий скарб, а також землеволодіння старшин. Окрім того, на Задніпров'ї зберігалася шляхетське землеволодіння [6, с. 33].

Своїм проєктом Й. Верещинський ніби передбачив майбутній устрій Гетьманщини часів Хмельниччини: поділ на військово-територіальні полки, роздачу старшині земельних володінь, збереження за шляхтою, яка «служить Війську», її маєтностей тощо. Отже, можемо погодитися, що наприкінці XVI ст. завдяки ідеям Й. Верещинського зароджуються погляди на козацтво як на суб'єкт політичного процесу.

Аналізуючи «Війську запорозькому пресвітлий виказ», І. Куташев підкреслює, що йдеться про автономне козацьке самоуправління, тут автором представлено проєкт утворення на території України князівств і козацьких територіальних полків, які мали охоплювати Лівобережжя, Київщину, Полісся, Білорусію. «Й. Верещинський мислить себе ідеологом Козацької держави, котра переживає період свого становлення і потребує як ідеології, так і чіткої внутрішньої структури» [5, с. 424–425].

Цікавим є наукове дослідження вітчизняного науковця І. Ярмошика щодо постаті Й. Верещинського в історіографії, проєкту створення козацького державного утворення, його стосунків із козацтвом, а також аналізу істориками його поглядів щодо державного та військового облаштування українських земель у складі тогочасної Речі Посполитої. Автором зазначено, що доктор теології, мислитель-гуманіст та київський римо-католицький єпископ Й. Верещинський походив з української православної родини, його батько був охрещений за римо-католицьким обрядом, тому Й. Верещинський був католиком у другому поколінні. Його політико-літературні твори з'явилися у 1590-х роках і були опубліковані у тогочасних польських друкарнях, зокрема у Кракові, а у середині XIX ст. стали більш доступними для науковців, перевидавалися польськими вченими, видавцями у різних наукових збірниках [13, с. 91].

Далі автор зауважує, що до творчості Й. Верещинського зверталися також і українські дослідники. Так, письменник П. Куліш згадував про його плани заселення безлюдних пустинь Південної Русі, історик Д. Яворницький обмежився негативним відгуком через запропоновану Й. Верещинським схему забезпечення козацького війська за рахунок євреїв, історик М. Грушевський підкреслив активне посередництво Й. Верещинського у перемовинах між козаками з короною польською. Одним із перших популяризаторів праць Й. Верещинського в українській історіографії був А. Стороженко, який називав його католицьким єпископом, єпископом-козаком, єпископом-воїном, «що дружив із запорожцями, який зі зброєю в руках відбивав набіги татар, дбав про заселення пустинних прикордонних територій» [13, с. 92]. Й. Верещинський сам називає себе «тим, який зичить козакам «установлення статечного і доброго ім'я та слави нескореної в цілому світі», тобто бажає їм досягти державний статус й подає козакам програму будівництва Козацької держави» [6, с. 37].

Серед сучасних дослідників творчості Й. Верещинського І. Ярмошик називає: історика Т. Чухліба, який позитивно оцінив проєкт створення козацького державного утворення, але відзначив, що цей проєкт залишився утопічною ідеєю; історика П. Саса, який провів більш детальний аналіз політичних поглядів Й. Верещинського і зауважив, що він запровадив до політичної думки таку категорію, як «український народ», виробив план розбудови козацької держави в Подніпров'ї і вбачав у населенні України історично сформований етнос, який має територію і державне життя в минулому; письменника В. Шевчука, який відзначав, що Й. Верещинський є першим теоретиком-фундатором Козацької держави, тобто він обґрунтував державницький статус такого Українського задніпровського князівства у васальній залежності від короля Речі Посполитої, він «перший висловився про утворення на основі козацьких полків окремих адміністративно-територіальних одиниць, у яких населення підпадало б під юрисдикцію місцевих органів влади» [13, с. 93]. До речі, у рецензії Ю. Мицик кінця 90-х років XX ст. на монографію П. Саса щодо політичної культури українського суспільства кінця XVI – першої половини XVII ст. зазначено, що автором «подано цікаві дані про те, як Верещинський запроваджував до політичної думки України такі категорії, як «народ», «вітчизна», як він обстоював проєкт козацької держави в Задніпров'ї тощо. Усі ці дані сприяють ламанню усталених стереотипів, за якими тільки православні були в ті часи патріотами України» [14, с. 127].

Дійсно, Й. Верещинський підносить козацтво до шляхетного рицарського стану, саме він визначив домінуючі ідейні постулати Козацької держави та її організаційну структуру. Його державотворчі постулати розвинув Б. Хмельницький під час національно-визвольної війни українського народу [15, с. 177].

Разом із тим, на думку інших дослідників, зокрема В. Смолія та В. Степанкова, слабким боком проєкту Й. Верещинського була недостатність безпосереднього зв'язку з національною ідеєю, позаяк задумане козацьке князівство не розглядалася ним як реалізація національно-політичних інтересів українського народу, хоча й було зроблено суттєвий крок до вироблення програми козацького автономізму, тобто автор бере вихідну ідею щодо козацької окремішності у суспільно-географічному просторі з одного середовища і переосмислює її відповідно до рівня власної політичної культури [6, с. 36].

Отже, деякі дослідники вважають ідеї Й. Верещинського утопічними, інші вважають, що він був не українським державотворцем, а прихильником польської експансії, але в політичних реаліях XVI ст. саме Й. Верещинський першим подав ідею Козацької держави, яка ще довго буде в основі суспільно-політичного мислення українців: спочатку шляхти, а потім козаків. Пізніше ця ідея буде продовжена І. Виговським, І. Мазепою та К. Розумовським, проте здійснити її до кінця так і не вдалося. До речі, серед науковців зустрічається і така думка, що Гадяцький договір із його генеральною ідеєю створення конфедерації трьох держав запізнився на сто років, вона могла б стати прогресивною саме в другій половині XVI ст., коли про це писав Й. Верещинський.

Погоджуємося з тими дослідниками, які вважають, що політичну концепцію Й. Верещинського певною мірою продовжили Северин Наливайко з його ідеями автономії козацької території, Симон Пекалід, який поєднав і порівняв дві політичні концепції – концепцію князівської України та концепцію козацької України, Мартин Пашковський зі своєю державницькою концепцією та багато інших державних діячів та мислителів [15, с. 177–179]. Аналіз і подальше дослідження цих державницьких концепцій, виявлення динаміки та особливостей щодо характеру політичних ідей державності періоду становлення Козацької держави представляються актуальними і важливими.

Висновки. У багатому на активні суспільно-політичні події XVI ст. та перебуваючи в складних гео-політичних умовах, на українських теренах формується власна українська політична думка і зароджується національна політико-правова ідеологія, зокрема і під впливом Відродження та Реформації як найзнаменніших подій пізнього західноєвропейського середньовіччя. Яскравою постаттю XVI ст. був відомий український філософ, політичний мислитель, доктор теології Й. Верещинський.

Саме він першим подав ідею Козацької держави, обґрунтував її автономію з чітко визначеними територіями і системою суспільно-політичних цінностей, яка ще довго буде в основі суспільно-політичного мислення українців. Завдяки ідеям Й. Верещинського зароджуються погляди на козацтво як на суб'єкт політичного процесу.

Й. Верещинський запропонував проєкт реорганізації Війська Запорозького на засадах найманого територіального війська, порівнюючи українських козаків з європейськими хрестоносцями та називаючи їх шляхетними лицарями, з метою оборони південних рубежів Речі Посполитої від татар й турків, а об'єднавчим чинником мала стати ідея християнської єдності з метою зупинення турецько-татарської навали. Й. Верещинський намагався поєднати інтереси козацтва і корони, пропонуючи забезпечити козацтву незалежне місце в суспільній структурі, тобто своєрідний варіант державної розбудови країни.

Зазначені вище особливості ідей Й. Верещинського свідчать про те, що його творчість, його ідеї і праці кардинально відрізнялися від ідей сучасників, вони мали революційний характер у тогочасних політичних реаліях. І сьогодні серед дослідників немає одностайності щодо оцінки творчості державотворчих ідей

Й. Верещинського, зокрема деякі автори вважають його прихильником польської експансії, а ідеї утопічними, деякі звинувачують у недостатності безпосереднього зв'язку з національною ідеєю.

Подальша соціально-політична ситуація характеризується тим, що відбувалося зростання національної самосвідомості і політичної активності козацтва. Це певним чином впливало на подальший розвиток політичних ідей державності та виникнення нових державницьких концепцій, що пояснює необхідність подальшого дослідження історичних передумов та особливостей політико-правових ідей зазначеного періоду.

Література:

1. Донченко О.І. Вітчизняна політико-правова думка Гетьманщини періоду Руїни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 30–36. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/34854/1/30-36.pdf> (дата звернення: 15.04.2023).
2. Сонько Я.В. Договори з Річчю Посполитою у формуванні Української державності: історико-правовий аспект. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Т. 30(69). № 5. С. 30–35. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/5_2019/8.pdf (дата звернення: 21.03.2023).
3. Сас П.М. Верещинський Йосип. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 5. Біографічна частина: А–М* / відп. ред. М.М. Варварцев. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. С. 331. URL: http://history.org.ua/LiberUA/vidnos_2014_5/vidnos_2014_5.pdf (дата звернення: 21.03.2023).
4. Верещинський Йосип. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В.І. Шинкарук (гол.) та ін. Київ : Абрис. 2002. 742 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0004608 (дата звернення: 21.03.2023).
5. Куташев І. Політична думка доби становлення козацької держави. *Наукові записки*. 2005. Вип. 30. Кн. 2. С. 420–434. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kutashev_politychna.pdf (дата звернення: 21.03.2023).
6. Терлюк І.Я., Флис І.М. Політико-правова доктрина козацького державотворення: нарис історії української державної ідеї. Львів : Вид-во Тараса Сороки, 2008. 300 с.
7. Донченко О.І. Особливості становлення і розвитку політико-правових ідей в Україні у XVI–XVII століттях. *Соціологія права*. 2021. № 3–4. С. 16–26. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/32571> (дата звернення: 15.04.2023).
8. Куренний Л.Ю. Загальноєвропейський зміст реформаційних рухів в Україні в XVI–XVII століттях. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2013. № 4. С. 99–104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrs_2013_4_18 (дата звернення: 15.03.2023).
9. Донченко О.І. Політико-правові ідеї Гетьманщини в період національно-визвольної війни. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 12–20. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/32896> (дата звернення: 21.03.2023).
10. Вирський Д. Йосипа Верещинського проєкт реєстрового козацького полку 1594. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2016. Вип. 26. С. 112–124. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/104852/07/Vyrskyy.pdf?sequence=1> (дата звернення: 21.03.2023).
11. Спосіб осади нового Києва і оборони колишньої столиці Київського князівства від всякої загрози без затрат для його королівської милості і коштів коронних. *Ізборник 1. Українська суспільно-політична думка. Переклади текстів XVI–XVII ст. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9-ти т.* Київ : Дніпро, 2001. Т. 2, 3. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus22.htm> (дата звернення: 21.03.2023).
12. Війську запорозькому пресвітлий виказ, як і з боку виховання, так теж вічного забезпечення на Задніпров'ї. *Ізборник 2. Українська суспільно-політична думка. Переклади текстів XVI–XVII ст. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9-ти т.* Київ : Дніпро, 2001. Т. 2, 3. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus23.htm> (дата звернення: 21.03.2023).
13. Ярмошик І. Державотворчі проєкти київського римо-католицького єпископа Юзефа Верещинського (1530–1598 рр.) в історіографії. *Роль римо-католицької церкви в суспільному житті Волині-Житомирщини у XVIII – XX ст.: до 275-річчя освячення кафедрального собору св. Софії у Житомирі* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Житомир, 26 червня 2021 р. С. 90–97. URL: http://eprints.zu.edu.ua/33386/1/%D0%AF%D1%80%D0%BC%D0%BE%D1%88%D0%B8%D0%BA_2021.pdf (дата звернення: 21.03.2023).
14. Мицик Ю.А., Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). *Український історичний журнал*. 1998. № 5. С. 125–128. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/1998/5/13.pdf> (дата звернення: 21.04.2023).
15. Куташев І. Політичні ідеї періоду становлення Козацької держави. *Політичний менеджмент*. 2007. № 2. С. 176–186. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kutashev_politychni-1.pdf (дата звернення: 15.04.2023).

References:

1. Donchenko O.I. (2023). Vitchyzniana polityko-pravova dumka Hetmanshchyny periodu Ruiny [Domestic political and legal opinion of the Hetmanate during the period of Ruin]. *Yurydychnyi naukovyyi elektronnyi zhurnal*, No. 2, P. 30–36. [in Ukrainian]
2. Sonko Ya.V. (2019). Dohovory z Richchiu Pospolytoiu u formuvanni Ukrainskoi derzhavnosti: istoryko-pravovyi aspekt [Treaties with the Polish-Lithuanian Commonwealth in the formation of Ukrainian statehood: historical and legal aspect]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: yurydychni nauky*. Tom 30 (69), No. 5, P. 30–35. [in Ukrainian]
3. Sas P.M. (2014). Vereshchynskiy Yosyp [Vereshchynskiy Yosyp]. Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh. Entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk. Vypusk 5. Biohrafichna chastyna: A–M / Vidp. red. M.M. Varvartsev. K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. s. 331. [in Ukrainian].
4. Vereshchynskiy Yosyp (2002). [Vereshchynskiy Yosyp]. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk / NAN Ukrainy, In-t filosofii imeni H. S. Skovorody; [redkol.: V.I. Shynkaruk (holova) ta in.]. Kyiv. Abrys. s. 742. [in Ukrainian].
5. Kutashev I. (2005). Politychna dumka doby stanovlennia kozatskoi derzhavy [Political opinion of the time of the formation of the Cossack state]. *Naukovi zapysky*. 2005. Vypusk 30, knyha 2, P. 420–434. [in Ukrainian].
6. Terliuk I.Ia., Flys I.M. (2008). Polityko-pravova doktryna kozatskoho derzhavotvorennia: narys istorii ukrainskoi derzhavnoi idei [The political and legal doctrine of Cossack state formation: an outline of the history of the Ukrainian state idea]. Lviv: Vyd-vo Tarasa Soroky. 300 s. [in Ukrainian].
7. Donchenko O.I. (2021). Osoblyvosti stanovlennia i rozvytku polityko-pravovykh idei v Ukraini u XVI – XVII stolittiakh [Features of formation and development of political and legal ideas in Ukraine in the XVI–XVII centuries]. *Sotsiologhiia prava*, No. 3–4, P. 16–26. [in Ukrainian]
8. Kurenyi L.Yu. (2013). Zahalnoievropeiskiy zmist reformatsiinykh rukhiv v Ukraini v XVI – XVII stolittiakh [Pan-European content of reformation movements in Ukraine in the 16th and 17th centuries]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, No. 4, P. 99–104. [in Ukrainian].
9. Donchenko O.I. (2022). Polityko-pravovi idei Hetmanshchyny v period natsionalno-vyzvolnoi viiny [Political and legal ideas of the Hetmanate during the national liberation war]. *Kyivskiy chasopys prava*, No. 1, P. 12–20. [in Ukrainian]
10. Vyrskyi D. (2016). Yosypa Vereshchynskoho proekt reiestrovoho kozatskoho polku 1594 [Joseph Vereshchynsky's project of the register Cossack regiment 1594]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, Vyp. 26, P. 112–124. [in Ukrainian].
11. Sposib osady novoho Kyieva i oborony kolyshnoi stolytsi Kyivskoho kniazivstva vid vsiakoi zahrozy bez zatrat dlia yoho korolivskoi mylosti i koshtiv koronnykh (2001) [Elector Ukrainian social and political opinion]. *Pereklady tekstiv XVI – XVII st. [Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky*. U 9-ty t. K.: Dnipro, T. 2, T. 3.]. [in Ukrainian].
12. Viisku zaporozkomu presvitlyi vykaz, yak i z boku vykhovannia, tak tezh vichnogo zabezpechennia na Zadniprovi (2001) [Elector Ukrainian social and political opinion]. *Pereklady tekstiv XVI – XVII st. [Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky*. U 9-ty t. K.: Dnipro, T.2, T.3.]. [in Ukrainian].
13. Yarmoshyk I. (2021). Derzhavotvorchi proekty kyivskoho rymo-katolytskoho biskupa Yuzefa Vereshchynskoho (1530–1598 rr.) v istoriografii [The state-building projects of the Roman Catholic bishop of Kyiv Joseph Vereshchynskiy (1530–1598) in historiography]. *Rol rymo-katolytskoi tserkvy v suspilnomu zhytti Volyni-Zhytomyrshchyny u KhVIII – XX st.: do 275-richchia osviachennia kafedralnogo soboru sv. Sofii u Zhytomyri: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Zhytomyr, 26 chervnia 2021 r.)*. P. 90–97. [in Ukrainian].
14. Mytsyk Yu.A. (1998). SAS P.M. Politychna kultura ukrainskoho suspilstva (kinets XVI – persha polovyna XVII st.) [Political culture of Ukrainian society (the end of the 16th – the first half of the 17th century)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. No. 5. P. 125–128. [in Ukrainian].
15. Kutashev I. (2007). Politychni idei periodu stanovlennia Kozatskoi derzhavy. [Political ideas of the period of formation of the Cossack state]. *Politychnyi menedzhment*, No. 2. P. 176–186. [in Ukrainian].